

dr Marcin Garbat
Pełnomocnik Rektora UZ ds. Studentów
Niepełnosprawnych
Uniwersytet Zielonogórski
dr Maria Agnieszka Paszkowicz
Wydział Mechaniczny
Uniwersytet Zielonogórski

<https://doi.org/10.26366/PTE.ZG.2016.39>

Niepełnosprawność jako przyczyna wykluczenia z rynku pracy

1. Wstęp

Wykluczenie społeczne (*social exclusion*) jest problemem, z którym boryka się cały świat. Nie istnieje państwo, w którym nie żyłyby osoby wykluczone lub narażone na ten bolesny proces. Ekskluzja jest dynamicznym procesem pełnego odcięcia lub niskiego poziomu uczestnictwa w życiu społecznym, a w szczególności – w życiu zawodowym. Wśród wielu grup, dotkniętych negatywnymi skutkami ekskluzji, znajdują się osoby z niepełnosprawnościami (*people with disabilities*). Bycie osobą z niepełnosprawnością oznacza nieustanną konfrontację z problemami w codziennym funkcjonowaniu w zakładzie pracy, w urzędzie, najczęściej w izolacji i na marginesie społeczeństwa. Celem artykułu jest przedstawienie, jak niepełnosprawność prowadzi do nierówności, przejawiającej się w wykluczeniu sporej grupy osób z funkcjonowania w życiu społecznym, w szczególności na rynku pracy. W opracowaniu ograniczono się do opisu sytuacji bezrobotnych osób z niepełnosprawnościami w kontekście ofert pracy.

Ze względu na fakt, że nie istnieje jedna, powszechnie obowiązująca definicja niepełnosprawności, za polską Kartą Praw Osób Niepełnosprawnych przyjęto, że niepełnosprawnymi są osoby, „których sprawność fizyczna, psychiczna lub umysłowa trwale lub okresowo utrudnia, ogranicza bądź uniemożliwia pełnienie ról społecznych, zgodnie z normami prawnymi i zwyczajowymi” (M.P. 1997, nr 50, poz. 475, § 1). Z tej definicji niepełnosprawności wynika już, iż osoba dotknięta niepełnosprawnością (niepełnosprawnościami) jest narażona na wykluczenie z różnych sfer życia społecznego. Dotyczy to również – a może przede wszystkim – rynku pracy, na którym osoby te muszą konkurować o pracę z osobami sprawnymi.

2. Pojęcie wykluczenia społecznego

W literaturze przedmiotu znaleźć można wiele definicji wykluczenia społecznego (tabela 1). Wykluczenie społeczne nie ogranicza się do braku materialnych zasobów niezbędnych do zaspokojenia potrzeb (stan rzeczy, sytuacja), ale może też być wynikiem procesów prowadzących do marginalizacji jednostek lub grup w społeczeństwie. Definicje te zwracają uwagę na złożoność i wielowymiarowość tego pojęcia i jego dynamikę, a co za tym idzie – na konieczność szerokiego podejścia do problemu walki z wykluczeniem (Paszkowicz 2009).

Wykluczenie charakteryzuje pięć kluczowych czynników (Silver, Miller 2003, s. 8; Tsakoglou, Papadopoulos 2001, s. 3):

- wielowymiarowość: obejmuje nie tylko dochód, ale również szeroki wachlarz wskaźników standardu życia,
- dynamizm/procesowość: zachodzi wzdłuż trajektorii między pełną integracją i wielorakim wykluczeniem,
- relacyjność: pociąga za sobą społeczny dystans lub izolację, odrzucenie, poniżenie, brak sieci wsparcia społecznego oraz odmowę uczestnictwa, implikuje nieadekwatną partycypację społeczną oraz znaczną nieciągłość w relacjach jednostki z resztą społeczeństwa,
- aktywność: można określić działanie powodujące wykluczenie,
- relatywność: przyjmuje różne znaczenia, zależnie od kontekstu lub punktu odniesienia (np. Amerykanie mówiąc o wykluczeniu mają na myśli konotacje rasowe).

Tabela 1. Wybrane definicje wykluczenia społecznego

Autor/autorzy	Definicja
K. Duffy, 1995	Wykluczenie społeczne jest niezdolnością do efektywnego uczestnictwa w życiu gospodarczym, społecznym, politycznym i kulturalnym, alienacją i oddaleniem od głównego nurtu społeczeństwa.
A. Walker, C. Walker, 1997	Wykluczenie społeczne jest dynamicznym procesem odcięcia od systemów społecznych, ekonomicznych, politycznych i kulturowych, które determinują integrację społeczną jednostki ze społeczeństwem.
B. Barry, 2002	Jednostka jest wykluczona społecznie, jeśli (a) geograficznie zamieszkuje w społeczeństwie, ale (b) z przyczyn niezależnych od niej, nie może partycypować w normalnych aktywnościach obywatelskich w tym społeczeństwie, (c) w których chciałaby uczestniczyć.
Komisja Europejska, 2004	Proces, wskutek którego pewne jednostki są spychane na margines społeczeństwa i nie dopuszczane do pełnego uczestnictwa z racji ich ubóstwa, braku podstawowych kompetencji i całonocnych szans kształcenia lub w wyniku dyskryminacji. Proces ten oddala je od szans na pracę, dochód i edukację, a także od uczestnictwa w społecznych i komu-

Autor/autorzy	Definicja
	nikacyjnych sieciach i aktywnościach. Jednostki te mają niewielki dostęp do władzy i podejmowania decyzji; dlatego też często odczuwają bezsilność i niezdolność do przejęcia kontroli nad podejmowaniem decyzji, co oddziałuje na ich codzienne życie.
Social Exclusion Unit, 2001	Wykluczenie społeczne jest procesem, w którym niektóre osoby są wypychane na margines społeczeństwa i nie mają możliwości pełnego uczestnictwa w nim z powodu ubóstwa lub braku podstawowych kompetencji, możliwości kształcenia ustawicznego lub w wyniku dyskryminacji. To oddala ich od pracy, dochodów i możliwości kształcenia, a także sieci i działań społecznych i środowiskowych. Mają mały dostęp do władzy i organów decyzyjnych, a tym samym często czują się bezsilne i nie mogą przejąć kontroli nad decyzjami, które mają wpływ na ich codzienne życie.
A. Giddens, 2004	Wykluczenie społeczne jest efektem upośledzeń społecznych, wskutek których jednostka lub grupa społeczna nie może w pełni uczestniczyć w życiu społecznym, gospodarczym lub politycznym społeczeństwa, do którego należą.
Narodowa Strategia Integracji Społecznej dla Polski, 2004	Wykluczenie społeczne to brak lub ograniczenie możliwości uczestnictwa, wpływania i korzystania z podstawowych instytucji publicznych i rynków, które powinny być dostępne dla wszystkich, a w szczególności dla osób ubogich. Wykluczenie społeczne to sytuacja uniemożliwiająca lub znacznie utrudniająca jednostce lub grupie, zgodne z prawem pełnienie ról społecznych, korzystanie z dóbr publicznych i infrastruktury społecznej, gromadzenie zasobów i zdobywanie dochodów w godny sposób.
Department for Education and Schools, UK, 2005	Wykluczenie społeczne jest czymś, co może się przytrafić każdemu. Ale niektórzy ludzie podlegają znacząco większemu ryzyku niż inni. (...) ludzie z pewnych środowisk i z pewnymi doświadczeniami są niewspółmiernie bardziej narażone na wykluczenie społeczne. Kluczowe czynniki ryzyka obejmują: niski dochód; konflikty rodzinne; bycie osobą zależną od opieki; problemy szkolne; bycie byłym więźniem; przynależność do mniejszości etnicznej; zamieszkanie w gorszej dzielnicy w obszarach miejskich i wiejskich; problemy psychiczne, starzenie się i niepełnosprawność.

Zródło: opracowanie własne.

Z wykluczeniem wiąże się brak dostępu do wielu dóbr materialnych, społecznych, edukacyjnych i zdrowotnych usług, do ochrony socjalnej i partycypacji w podejmowaniu decyzji, od których zależy ludzkie życie, i obejmuje procesy, przez które grupy społeczne lub jednostki są wykluczane z pełnego uczestnictwa w różnych sferach lub aktywnościach (m.in. społecznych, ekonomicznych, politycznych, kulturalnych). Może ono obejmować (Krieger 2001, s. 696):

- wykluczenie prawne – np. odmowa dostępu osobom niepełnosprawnym do niektórych zawodów,
- wykluczenie ekonomiczne – z powodu ekonomicznej deprivacji – dochód niewystarczający na pokrycie podstawowych potrzeb,
- wykluczenie fizyczne – z powodu barier fizycznych, np. brak wind dla osób mało mobilnych,
- wykluczenie z powodu braku świadczeń – np. brak odpowiedniego tłumaczenia dla osób niesłyszących,

- wykluczenie z powodu stygmatyzacji – np. dyskryminacja wobec ludzi z HIV/AIDS.

Różne kategorie wykluczenia mają często charakter kumulatywny, chociaż w niektórych przypadkach mogą się uzupełniać lub działać równolegle (Estivill 2003, s. 15). Przykładowo wykluczenie polityczne wiąże się z kwestią praw obywatelskich, brakiem dostępu i uczestnictwa w tych prawach i wieloma barierami związanymi z nimi. Wykluczenie ekonomiczne bazuje na rzadkości dóbr. Dystrybucja zasobów i zdrowia jest nierówna, oparta o równowagę sił, zdolności różnych grup do wykorzystania presji zbiorowej i/lub zajęcie się popieraniem, ustanawianie politycznych priorytetów i celów. Wzrost ekonomiczny może być niezbędnym warunkiem zapobiegania, złagodzenia i zwalczania wykluczenia, ale jest niewystarczający sam w sobie. Niekiedy może dojść do sytuacji, w której wzrost ekonomiczny może powodować wzrost wykluczenia; może to mieć miejsce, gdy korzyści ze wzrostu są monopolizowane przez wybrane grupy; pewne obszary, regiony lub kraje często nie uczestniczą we wzroście, stopniowo są pomijane i spychane w dół hierarchii przestrzennej oraz międzynarodowej dystrybucji pracy (Estivill 2003, s. 17).

Wykluczenie jest procesem, który ma swoje korzenie w historii życia jednostki; historia ta jest istotna dla zrozumienia przyczyn, które spowodowały, że jednostka, rodzina, grupa lub obszar są dotknięte wykluczeniem. Proces wykluczenia nie ma charakteru linearnego: posiada punkty zwrotne, stadium początkowe, okresy poprawy lub cofnięcia wykluczenia oraz okres pogorszenia, który prowadzi do chronicznego wykluczenia. W okresie, w którym wykluczenie staje się chroniczne, bariery stają się nie do pokonania, a dystans tak duży, że wykluczeni tracą szanse i nadzieję na możliwość powrotu (Estivill 2003, s. 38-39).

Koncepcja wykluczenia społecznego jest definiowana częściowo w kontraście do koncepcji ubóstwa, ale kryteria je różnicujące nie są zbyt ostre. Wykluczenie społeczne może odnosić się nie tylko do procesu stawania się społecznie wykluczonym (dynamika), ale również może oznaczać stan bycia społecznie wykluczonym (statyka). Może ono wiązać zarówno cechy niematerialne (wymiar relacyjny), jak i materialne (wymiar dystrybucyjny). Przyczyny wykluczenia społecznego i bycia społecznie wykluczonym mogą leżeć na poziomie zbiorowym, ale cechy i zachowania jednostki mogą teoretycznie być równie ważne (Jehoel-Gijsbers, Vrooman 2007, s. 16).

Koncepcja wykluczenia społecznego obejmuje zatem dwa aspekty (tabela 2):

- wykluczenie ekonomiczno-strukturalne, odnoszące się do dystrybucyjnego wymiaru w zgodzie z podejściem anglo-amerykańskim (obejmuje aspekt materialny – dochód i dobra/zasoby, oraz niematerialny – prawa społeczne),
- wykluczenie społeczno-kulturowe, odnoszące się do relacyjnego wymiaru podkreślanego przez szkołę francuską (obejmuje integrację społeczną – relacje i sieci społeczne, oraz integrację kulturową – wartości i normy).

Tabela 2. Cechy wykluczenia społecznego

Wykluczenie ekonomiczno-strukturalne (wymiar dystrybucyjny)	Deprywacja materialna	<ul style="list-style-type: none"> – niedobory w odniesieniu do podstawowych potrzeb i dóbr materialnych – deprywacja stylu życia – długi – zaległości w płatnościach (np. za mieszkanie)
	Nieadekwatny dostęp do państwowych i pozarządowych zasobów	<ul style="list-style-type: none"> – listy oczekujących – finansowe utrudnienia i inne bariery w dostępie do: opieki zdrowotnej, edukacji (zwłaszcza dla dzieci), mieszkań, środków prawnych, usług społecznych, wsparcia zadłużenia, agencji pośrednictwa pracy, opieki społecznej, niektórych usług komercyjnych (bankowość i ubezpieczenie) – niewystarczające bezpieczeństwo
Wykluczenie społeczno-kulturowe (wymiar relacyjny)	Niedostateczna integracja społeczna	<ul style="list-style-type: none"> – brak partycypacji w formalnych i nieformalnych sieciach społecznych, w tym aktywnościach czasu wolnego – nieadekwatne wsparcie społeczne – izolacja społeczna
	Niedostateczna integracja kulturowa	<ul style="list-style-type: none"> – brak podporządkowania się istotnym normom i wartościom związanym z aktywnym obywatelstwem, zasygnalizowany przez słabą etykę pracy – wykorzystywanie systemu opieki społecznej – zachowania przestępcze – dewiacyjne spojrzenie na prawa i obowiązki mężczyzn i kobiet – brak włączenia w lokalne sąsiedztwo i społeczeństwo jako całość

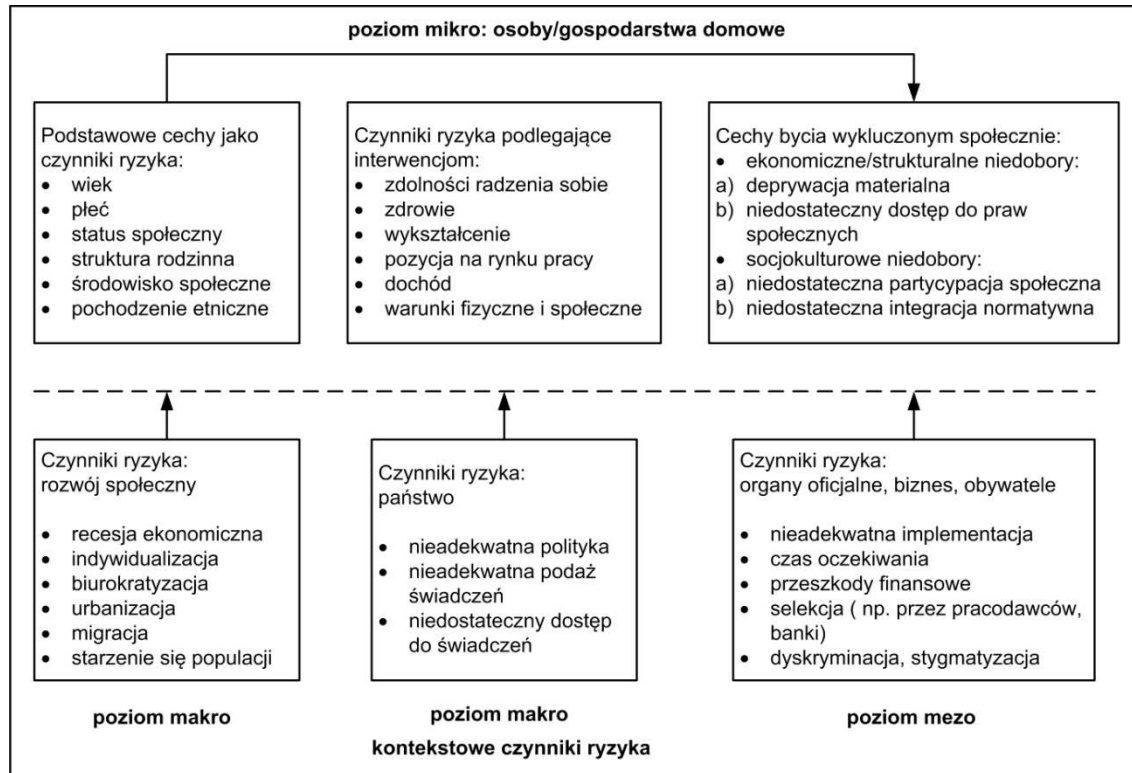
Zródło: Jehoel-Gijsbers, Vrooman 2007, s. 17.

Do podstawowych założeń modelu wykluczenia społecznego należą (rys. 1):

- wykluczenie społeczne jest wielowymiarowym zjawiskiem, które odnosi się do ekonomiczno-strukturalnych i społeczno-kulturowych aspektów życia; teoretycznie składa się z materialnej deprywacji, niewystarczającego dostępu do praw społecznych, deficytu partycypacji społecznej i braku kulturowej/normatywnej integracji,
- można dokonać rozróżnienia między cechami, które opisują aktualny stan wykluczenia społecznego (cechy statusu), i czynnikami ryzyka, które zwiększają prawdopodobieństwo wykluczenia społecznego (proces),

- czynniki ryzyka działają na poziomie mikro – jednostki, poziomie mezo – formalnych i nieformalnych organizacji i układów społecznych (*social settings*), oraz na poziomie makro – państwa i społeczeństwa jako całości (Jehoel-Gijsbers, Vrooman 2007, s. 18).

Rysunek 1. Model wykluczenia społecznego

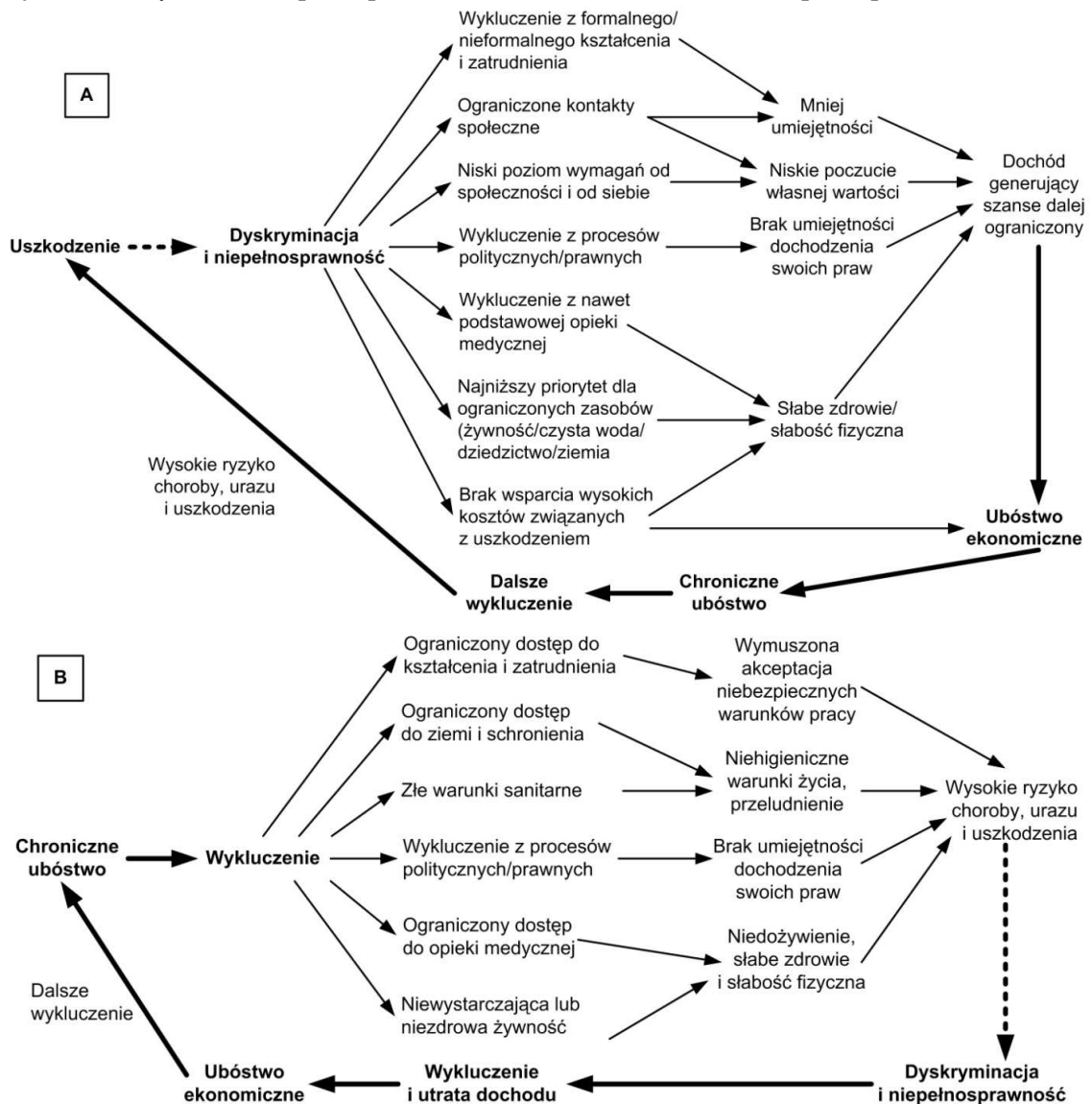

Źródło: Jehoel-Gijsbers, Vrooman 2007, s. 19.

Na poziomie mikro jednostka może być – przynajmniej w pewnym zakresie – agentem swojego własnego wykluczenia (narkomania, porzucenie szkoły); może ono częściowo wynikać z wyborów dokonanych przez jednostkę. Na poziomie mezo współobywatele mogą powodować ekskluzję przez moralne wykluczenie ludzi, którzy są inni; pracodawcy mogą dyskryminować (potencjalnych) pracowników na podstawie pochodzenia etnicznego, wieku lub stanu zdrowia. Organizacje, które są opłacane za realizację polityki państwa w zakresie ochrony socjalnej, zdrowia, opieki społecznej i edukacji, mogą być również agentami ubóstwa i wykluczenia społecznego, przez m.in. niejasne definiowanie celów, nieefektywny proces pracy, dużą liczbę klientów, z góry przyjęte założenia i preferencje pracowników. Na poziomie makro samo państwo może być uważane za agenta, jeśli przez swoje działania powoduje ubóstwo i wykluczenie społeczne. Władze centralne mogą powodować wykluczenie, jeśli ich polityka potęguje ryzyko ubóstwa lub wykluczenia społecznego (np. przez odmówienie pewnym grupom

dostępu do wystarczającego poziomu edukacji), lub których środki walki z tymi zjawiskami są nieefektywne.

Rysunek 2. Błędne koło niepełnosprawność – ubóstwo (A) i ubóstwo – niepełnosprawność (B)

Źródło: Yeo, Moore 2003, s. 572-573.

Według neoliberalnego podejścia, państwo opiekuńcze (*welfare state*) faktycznie nie pomaga ludziom, ale czyni ich zależnymi i pasywnymi. Z tej perspektywy wykluczenie społeczne jest nieoczywistym wynikiem działań instytucji państwa opiekuńczego, które tworzy bodźce do kształtowania przez jednostki swojego własnego życia za pomocą tworzenia sieci bezpieczeństwa oraz przez bodźce wysyłane ze strony administracji w celu utrzymania pasywnych postaw swoich klientów. Wykluczenie społeczne może być wynikiem bardziej ogólnych socjoekonomicznych tendencji: wzrostu bezrobocia z powodu recesji lub zmian strukturalnych w popycie i podaży na rynku, zmian

demograficznych (imigracji niskowyzkwalifikowanych robotników i uchodźców), zmian kulturowych (np. rozluźnienia w etyce pracy, rozwoju i upadku niektórych subkultur) (Jehoel-Gijsbers, Vrooman 2007, s. 15-16).

Ze zjawiskiem wykluczenia wiąże się często ubóstwo, które może być zarówno przyczyną wykluczenia społecznego, jak i jego skutkiem. Powstaje tzw. błędne koło (rys. 2): wykluczenie powoduje brak dostępu do różnorodnych zasobów, powodując redukcję dochodu, a ograniczone przez to szanse wywołują ubóstwo, które często prowadzi do wzrostu ryzyka nabycia chorób i dysfunkcji; z kolei chroniczne ubóstwo oznacza ograniczony dostęp do zasobów (w tym związanych z ochroną zdrowia), co powoduje powstawanie lub utrwalanie się zmian chorobowych, uszkodzeń i niepełnosprawności (Bonnell 2004, s. 7-8).

3. Przyczyny wykluczenia z rynku pracy osób z niepełnosprawnościami

Analizując czynniki ryzyka związane z wykluczeniem społecznym można zauważyć, że w większości katalogów pojawia się kategoria związana ze zdrowiem i/lub niepełnosprawnością (*EU Observatory...* 1991, 2002). Przykładowo Komisja Europejska identyfikuje dziesięć czynników ryzyka wykluczenia (*Communication from...* 2001, s. 21-24): długoterminowa zależność od niskiego lub nieadekwatnego dochodu; długoterminowe bezrobocie; niska jakość zatrudnienia lub brak rejestru zatrudnienia; niski poziom wykształcenia i analfabetyzm; wzrastanie w bezradnej rodzinie; niepełnosprawność; słabe zdrowie; życie na obszarze wielu niekorzyści; niebezpieczne warunki zamieszkania i bezdomność; imigracja, stosunek do grup etnicznych, rasizm i dyskryminacja.

W odniesieniu do niepełnosprawnych mieszkańców Europy, studium opracowane przez *Greek National Confederation of Disabled People* oraz *European Disability Forum* wskazuje na następujące przyczyny wykluczenia społecznego (*Disability and Social Exclusion...* 2002, s. 62): brak lub ograniczony dostęp do środowiska społecznego i bezrobocie; brak lub ograniczony dostęp do usług; stygmatyzacja osób niepełnosprawnych; brak adekwatnego szkolenia; brak specjalnych usług; brak polityki ekonomicznej, kompensującej dodatkowe koszty niepełnosprawności; struktura systemu świadczeń; życie w instytucjach.

W polskich badaniach nad sytuacją osób niepełnosprawnych A. Ostrowska, J. Sikorska i B. Gąciarz (2001, s. 152-158) wyróżniły 18 skal marginalizacji, które zostały pogrupowane w pięć kategorii: pomocowy potencjał rodzinny (obecność w najbliższym otoczeniu osób gotowych do pomocy, posiadanie odpowiednich umiejętności i czasu na świadczenie pomocy i opieki), sprawność fizyczna (ograniczenia w wykonywaniu czynno-

ści życiowych, pokonywanie barier architektonicznych, przywiązanie do mieszkania), kondycja psychoruchowa (odczuwanie bólu, złe samopoczucie psychiczne, zagrożenie biedą, brak zaangażowania w sprawy i obowiązki domowe), instytucje rehabilitujące (dostęp do instytucji rehabilitacji leczniczej i zawodowej, zaopatrzenie w sprzęt ortopedyczny) oraz automarginalizacja (brak celu w życiu, zły stan psychiczny, ogólna pasywność życiowa).

Należy zauważyć, że w szczególności w przypadku osób z niepełnosprawnościami czynniki te mają charakter kumulatywny, gdyż jednocześnie dotyczy ich większość wyżej wymienionych kryteriów, przykładowo jednocześnie niski dochód, bezrobocie, niski poziom edukacji i słabe zdrowie.

Wśród barier, które utrudniają osobom z niepełnosprawnościami wejście na rynek pracy, należy wymienić przede wszystkim niewydolny system edukacji powszechnej i zawodowej (w tym szczególnie brak dostępu do edukacji i szkoleń zawodowych lub do środków finansowych przeznaczonych na ten cel). Przyczyniają się do tego funkcjonujące stereotypy, czyli sposób postrzegania przez pracodawców niepełnosprawności i samych osób z niepełnosprawnościami. Pracowników takich postrzega się jako mniej wydajnych oraz „kłopotliwych”. Trzeba podkreślić, iż przepisy prawa pracy są „nadopiekuńcze” wobec pracowników z niepełnosprawnościami. Wprowadzają np. skrócony czas pracy czy dodatkowy dni urlopu oraz przerwy – co z założenia ma pomagać takim pracownikom – ale może prowadzić do postrzegania ich jako mniej wydajnych i bardziej kosztownych. Osoby z niepełnosprawnościami napotykają też na przeszkody środowiskowe (występujące w ich otoczeniu), które utrudniają im fizyczny dostęp do zatrudnienia np. problemy z dojazdem do pracy (Paszkwicz 2009).

4. Sposoby walki z wykluczeniem osób z niepełnosprawnościami z rynku pracy

Istnieją różne mechanizmy stosowane do eliminacji barier wejścia osób niepełnosprawnościami na rynek pracy. Przede wszystkim może się to odbywać poprzez **instrumenty prawne** (ustawy antydyskryminacyjne i działania afirmatywne) (Garbat 2012, s. 91). W wielu krajach Europy funkcjonują przepisy wymagające dostosowanie warunków i miejsca pracy do potrzeb osób z niepełnosprawnościami. Mają one zmniejszyć dyskryminację w zakresie zatrudnienia, zwiększyć dostęp do miejsc pracy i prowadzić do zmiany postrzegania osób z niepełnosprawnościami jako nieproduktywnych pracowników (Garbat 2012, s. 92-93). W tym obszarze stosowane są również **instrumenty interwencyjne**. Przykładem może być wprowadzenie wymaganego wskaźnika zatrudnienia osób z niepełnosprawnościami w sektorach publicznym i prywatnym. Jeże-

li wymagany wskaźnik nie zostanie osiągnięty, na pracodawcę nakładana jest grzywna; w Polsce jest to 6%. Zgodnie z ustawą o rehabilitacji, jeżeli pracodawca zatrudnia co najmniej 25 pracowników (w przeliczeniu na pełne etaty), a jeżeli nie spełnia tego wymogu – musi płacić tzw. karę do PFRON (t.j. Dz.U. 2011, nr 127, poz. 721 ze zm.). W Niemczech wskaźnik ten wynosi 5%, jeżeli w firmie lub urzędzie pracuje więcej niż 20 osób (Garbat 2012, s. 92-93). Stosowane są też zachęty dla pracodawców np. dotacje lub zwrot kosztów związanych z przystosowaniem miejsc pracy. Innym, dość skutecznym instrumentem jest zatrudnienie wspomagane, które zapewnia m.in. wsparcie podczas pracy oraz specjalistyczne szkolenia zawodowe dla osób z niepełnosprawnościami.

Stosowane są również **instrumenty systemowe** – tych instrumentów jest bardzo wiele. Należy do nich między innymi: zatrudnienie chronione, rehabilitację zawodową, wsparcie niepełnosprawnych przedsiębiorców.

Zatrudnienie chronione polega na zatrudnieniu osób z niepełnosprawnościami w wydzielonych zakładach pracy (zakłady pracy chronionej lub zakładach aktywizacji zawodowej), lub w wydzielonej części zwykłego przedsiębiorstwa, i jest przeznaczona dla tych osób, które nie są w stanie konkurować na otwartym rynku pracy. Zakłady pracy chronionej wzbudzają jednak kontrowersje, ponieważ segregują osoby niepełnosprawne i mają etos organizacji charytatywnej. W niektórych państwach zachęca się także agencje pośrednictwa pracy do obsługi osób z niepełnosprawnościami.

Do rozwijania lub przywracania możliwości osób z niepełnosprawnością do uczestniczenia w konkurencyjnym rynku pracy przyczyniają się także rehabilitacja zawodowa i szkolenia. Tradycyjne programy kształcenia – skoncentrowane na specjalistycznych umiejętnościach technicznych – uczą np. stolarstwa, gotowania, prostych rzeczy manualnych. Niestety umiejętności te nie są one adekwatne do zmieniającego się rynku pracy. W związku z tym, powstają alternatywne formy kształcenia. Koncentrują się one nie tylko na przekazywaniu nowoczesnej wiedzy technicznej i technologicznej, ale też poprawie pewności siebie i podnoszeniu świadomości szerszego otoczenia biznesowego osób z niepełnosprawnościami. Do takich form należą np. rehabilitacja środowiskowa, szkolenia partnerskie, wczesne interwencje (np. szkolenie osób po urazach kiedy jeszcze przebywają w szpitalu). Ważna jest tutaj także ciągłość szkolenia – pozostawanie w kontakcie z ośrodkami rehabilitacyjnymi i opieranie się na wcześniejszych szkoleniach przy prowadzeniu następnych.

Alternatywą dla ograniczonych możliwości zatrudniania może być pomoc finansowa na rozpoczęcie własnej działalności przez osoby z niepełnosprawnościami. Jed-

nak, aby takie mechanizmy były skuteczne, trzeba spełnić kilka warunków. Osoby, które chcą rozpocząć własną działalność muszą być asertywne, pewne siebie i nie bać się ryzyka. Powinny też posiadać odpowiednią wiedzę poczynając od najprostszych umiejętności czytania i pisania, przez wiedzę techniczną po umiejętności biznesowe. Muszą mieć też dostęp do zasobów takich, jak porady, kapitał oraz pomoc marketingowa. Instrumentom tym sprzyjają dobre warunki gospodarczo-społeczne i polityczne.

Celem **instrumentów fakultatywnych** (zwanych też alternatywnymi) jest przyzysporzenie środków utrzymania, pokrycie kosztów leczenia, rehabilitacji oraz leków wydatkowanych normalnie przez rentobiorcę w sytuacji, w której znajduje się on w niedostatku i osiągnięte przez niego dochody są niewystarczające dla pokrycia ponoszonych wydatków na te cele. Należą do nich renty z tytułu niezdolności do pracy oraz różnego rodzaju zasiłki z pomocy społecznej. Jednak może być to czynnik zniechęcający do poszukiwania i powrotu do pracy. Dotyczy to szczególnie tych osób, które są mniej wykwalifikowane lub których praca, jeśli szukaliby jej, byłaby mniej płatna. Renta zapewnia stały dochód. Utrata tej regularnej płatności i poleganie na nisko płatnej pracy, może spowodować utratę regularnych dochodów i poczucia bezpieczeństwa socjalnego. Jednak takie świadczenia mogą mieć także pozytywny wpływ na zatrudnianie osób z niepełnosprawnościami. Mogą być pomocne w okresach przejściowych, kiedy utrata sprawności wiąże się także z utratą pracy. Funkcjonowanie ochrony socjalnej daje osobom z niepełnosprawnościami zmotywowanym do pracy poczucie bezpieczeństwa – nawet jeśli stracą pracę, to będą miały środki na utrzymanie.

5. Sytuacja osób z niepełnosprawnościami na polskim rynku pracy

Rynek pracy osób z niepełnosprawnościami charakteryzuje się cyklicznymi zmianami wielkości zatrudnienia oraz bezrobocia. Zmiany te – o czym pisano wcześniej – wywołane są zarówno czynnikami rynkowymi, jak pozarynkowymi.

W latach 2008-2014 współczynnik aktywności zawodowej (WAZ) ludności Pol-
 ski stopniowo wzrastał (tabela 3) – wśród osób sprawnych od 59,4% w 2008 r. do nie-
 spełna 61% w 2014 r., a wśród osób z niepełnosprawnościami – analogicznie od 15,6%
 do 17,4%. Wskaźnik zatrudnienia (WZ) osób sprawnych początkowo malał (do 2010
 r.), a potem zaczął wzrastać, przy czym na końcu analizowanego okresu był o 0,2 punk-
 tu procentowego (p.p.) wyższy niż na początku. Z kolei w przypadku osób z niepełno-
 sprawnościami wzrost WZ był systematyczny, a różnica między początkiem i końcem
 okresu wyniosła 1,1 p.p. Widoczna jest wyraźnie znaczna różnica między wartościami
 WAZ i WZ – na niekorzyść osób z niepełnosprawnościami. Jeśli chodzi o stopę bezro-
 bicia (SB), to zarówno wśród osób sprawnych, jak i niepełnosprawnych jej wartość
 wzrastała do 2013 r., w którym osiągnęła poziom odpowiednio 10,1% i 16,9%, po czym
 w 2014 r. nieco spadła. W całym okresie SB wśród osób z niepełnosprawnościami była
 znacząco wyższa niż wśród osób sprawnych (o około 6 p.p.).

**Tabela 3. Wskaźnik aktywności zawodowej, wskaźnik zatrudnienia i stopa bezrobocia osób w wie-
 ku 15 lat i więcej w latach 2008-2014 (w %)**

Rok	Osoby aktywne ekonomicznie w wieku 15 lat i więcej					
	Współczynnik aktywności zawodowej		Wskaźnik zatrudnienia		Stopa bezrobocia	
	OS	ON	OS	ON	OS	ON
2008	59,4	15,6	55,3	13,7	6,9	12,3
2009	59,8	15,7	55,0	13,8	8,0	12,1
2010	60,0	16,8	54,3	14,4	9,5	14,4
2011	60,2	17,0	54,5	14,5	9,5	14,6
2012	60,5	17,4	54,5	14,7	9,9	15,5
2013	60,6	17,3	54,4	14,4	10,1	16,9
2014	60,8	17,4	55,5	14,8	8,8	14,8

Legenda: OS – osoby sprawne, ON – osoby z niepełnosprawnościami.

Źródło: *Rynek pracy* (2016b).

Zmiany liczby ofert dla osób z niepełnosprawnością mają wyraźnie sezonowy
 charakter (tabela 4). Niemniej niezależnie od wahań sezonowych widoczny jest wzrost
 liczby ofert pracy dla tych osób w latach 2011-2014 w porównaniu z latami poprzednimi.
 W ciągu 2014 roku do urzędów pracy wpłynęło 57 500 ofert pracy dla osób z niepełno-
 sprawnościami, z czego 5 300 to były oferty pracy subsydiowanej¹. Zdecydowana więk-
 szość (94%) ofert pochodziła z sektora prywatnego.

¹ Prace interwencyjne, roboty publiczne, pożyczki na uruchomienie własnej działalności gospodarczej.

Tabela 4. Osoby z niepełnosprawnościami zarejestrowane jako bezrobotne, poszukujące pracy oraz oferty pracy dla nich w latach 2008-2014

Kwartał	Osoby niepełnosprawne			Liczba wolnych miejsc pracy		
	Bezrobotne		Poszukujące pracy ¹	Ogółem ²	Subsydiowanej	W sektorze publicznym
	Ogółem ¹	Otrzymujące zasiłek dla bezrobotnych				
2008						
I	68 969	.	26 169	6 702	25,27	6,16
II	65 653	.	25 302	7 075	34,47	6,32
III	66 005	.	23 927	6 888	33,42	6,59
IV	73 112	.	23 465	5 591	37,22	6,74
2009						
I	84 134	.	25 056	5 391	25,36	5,49
II	82 766	.	25 009	5 636	28,72	6,65
III	85 773	.	24 590	5 866	23,90	6,27
IV	94 450	17 700	24 494	6 107	23,14	5,06
2010						
I	101 275	18 775	26 266	6 874	15,95	4,52
II	95 171	14 571	24 932	7 843	21,48	5,38
III	94 568	16 368	24 094	8 620	16,64	4,42
IV	100 311	16 811	23 188	9 895	11,30	2,65
2011						
I	106 237	17 777	23 526	7 276	10,60	3,51
II	98 187	16 701	21 225	10 353	14,11	4,20
III	98 669	16 713	20 270	11 406	11,63	5,04
IV	104 663	17 810	19 575	9 168	8,07	2,67
2012						
I	112 396	20 407	20 478	15 017	18,35	7,25
II	106 631	19 783	19 985	16 522	20,57	7,80
III	105 834	18 664	19 182	15 045	13,56	5,60
IV	111 521	19 669	19 733	12 719	8,19	3,73
2013						
I	116 302	19 669	20 824	15 564	13,33	6,09
II	109 490	19 311	20 204	15 762	18,60	6,95
III	110 615	17 987	19 298	14 394	11,58	5,06
IV	116 354	18 527	19 321	11 780	9,68	3,60
2014						
I	118 035	19 019	20 534	11 362	10,14	5,27
II	108 475	18 350	19 100	15 315	15,57	6,39
III	106 364	17 641	17 889	15 675	11,71	4,27
IV	108 902	17 304	17 392	8 830	8,49	3,62

1) na koniec kwartału, 2) suma całego kwartału.

Źródło: opracowanie własne na podstawie wybranych informacji dotyczących sytuacji osób niepełnosprawnych na rynku pracy w Polsce na podstawie sprawozdań MPiPS 1 i MPiPS 7 z lat 2008-2014.

Liczba nowych ofert dla osób z niepełnosprawnością w ciągu IV kwartału 2014 roku była niższa niż w ciągu II i III kwartału 2014 roku, kiedy było ich odpowiednio 15 675 oraz 15 3015. Dla porównania w IV kwartale 2013 roku w stosunku do III kwartału 2014 roku miał miejsce spadek liczby ofert pracy dla osób z niepełnosprawnościami.

Średnia liczba bezrobotnych na ofertę pracy w IV kwartale 2014 roku (8,1 osób) była niższa niż w poprzednim kwartale tego roku (w III kwartale 2014 roku – 14,74). Ogólnie biorąc sytuacja osób z niepełnosprawnościami jest pod tym względem wciąż bardziej korzystna niż osób pozostałych. Jest to jak na razie zjawisko stałe, widoczne

szczególnie w okresie jesienno-zimowym. Należy tutaj podkreślić, iż zdecydowana większość osób z niepełnosprawnościami jest bierna zawodowo i nie rejestruje się jako bezrobotne lub poszukujące pracy. Wskaźniki zatrudnienia i aktywności zawodowej osób z niepełnosprawnościami są w dalszym ciągu znacznie niższe niż osób sprawnych. W 2014 roku najwięcej ofert pracy dla osób z niepełnosprawnościami wpłynęło do urzędów pracy województwa dolnośląskiego (395), śląskiego (340), łódzkiego (296), najmniej zaś w województwach podlaskim (56) i opolskim (33) (*Rynek pracy 2016b*). Odsetek ofert pracy subsydiowanej wynoszący w 2008 r. ogółem 32,6% nowych ofert, był znacznie zróżnicowany według województw: od 1,8% w podlaskim, 3,5% w zachodniopomorskim do 51,6% w opolskim i 63,9% w łódzkim.

Na koniec 2014 roku prawo do zasiłku dla bezrobotnych przysługiwało 17,3 tys. osób z niepełnosprawnościami. Stanowili oni 15,8% ogółu bezrobotnych osób niepełnosprawnych zarejestrowanych na koniec tego roku. W porównaniu do analogicznego okresu w 2013 roku liczba osób, którym wypłacono zasiłek dla bezrobotnych, zmniejszyła się o 10%. Oznacza to, iż bezwzględna większość osób z niepełnosprawnością zmuszona była utrzymywać się z zasiłków z pomocy społecznej lub zasilła szarą strefę.

Oferty pracy dla osób z niepełnosprawnością stanowiły zaledwie 5,6% wszystkich ofert zgłaszanych do urzędów pracy i pochodziły głównie z sektora prywatnego. Większość ofert zgłosiły duże firmy, zatrudniające powyżej 25 pracowników. Może to być spowodowane przede wszystkim chęcią osiągnięcia wymaganego wskaźnika zatrudnienia osób z niepełnosprawnością (wynoszącego 6%), aby nie płacić podatku na PFRON, lub chęcią uzyskania dofinansowania wynikającego ze zwiększonych kosztów zatrudniania.

W analizowanym okresie liczb ofert pracy ogółem ulegała wahaniom, jednakże na koniec okresu osiągnęła wartość o ponad 8 tys. większą niż na jego początku (tabela 5). Wahala się też liczba osób przypadająca na jedną ofertę pracy – od 31,5 w 2008 r. do 33,2 w 2014 r., przy czym najtrudniejsza sytuacja miała miejsce w 2012 r., kiedy to na jedną osobę przypadało prawie dwukrotnie więcej osób niż w 2008 r.

Tabela 5. Liczba osób bezrobotnych ogółem i z niepełnosprawnościami oraz liczba ofert pracy w latach 2008-2014, w liczbach bezwzględnych (dane na koniec grudnia)

Rok	Ogółem			Osoby z niepełnosprawnościami		
	Osoby bezrobotne	Oferty pracy	Bezrobotni przypadający na jedną ofertę pracy	Osoby bezrobotne i poszukujące pracy	Oferty pracy	Bezrobotni przypadający na jedną ofertę pracy
2008	1 473 752	46 764	31,5	96 577	5 591	17,3

2009	1 892 680	41 416	45,6	118 944	6 107	19,5
2010	1 954 706	44 800	44,3	123 499	9 895	12,5
2011	1 982 676	35 077	56,2	121 238	9 168	13,2
2012	2 136 815	35 784	59,7	131 254	12 719	10,3
2013	2 157 883	46 263	46,6	135 635	11 780	11,6
2014	1 825 180	54 901	33,2	126 294	8 830	14,3

Zródło: *Rynek pracy* (2016a).

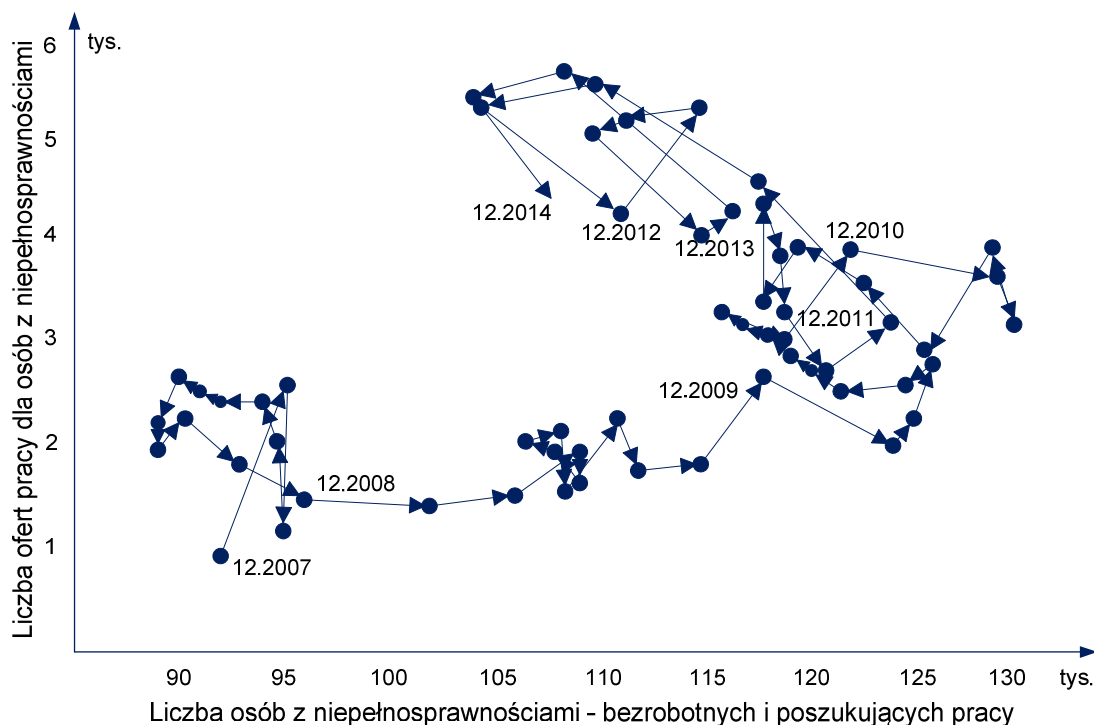
W przypadku osób z niepełnosprawnościami liczba ofert stopniowo wzrastała do 2012 r., osiągając ponad dwukrotnie wyższą wartość niż na początku okresu, po czym zaczęła spadać do poziomu 1,5 raza większą niż w 2008 r. Jednocześnie wahała się liczba osób przypadających na jedną ofertę pracy. W 2008 r. sytuacja na rynku pracy była dla niepełnosprawnych najgorsza (prawie 20 osób na jedną ofertę), a w 2012 r. – odwrotnie niż dla bezrobotnych ogółem – najlepsza (nieco ponad 10 osób na ofertę).

Poza różnymi innymi uprawnieniami wynikającymi z ustawy o rehabilitacji, od stycznia 2004 roku pracodawcy zatrudniający poniżej 25 pracowników oraz pracodawcy zatrudniający co najmniej 25 pracowników i osiągający wskaźnik zatrudnienia co najmniej 6%, mogą korzystać z comiesięcznego dofinansowania do wynagrodzeń pracowników z niepełnosprawnością w wieku produkcyjnym. Efektem wprowadzenia tego uprawnienia jest widoczny wzrost zainteresowania zgłaszających się po to dofinansowanie pracodawców z otwartego rynku pracy. Znajduje to odzwierciedlenie we wzroście liczby zgłoszonych pracowników z niepełnosprawnością z 15,3 tys. w styczniu 2004 roku do 55,9 tys. w grudniu 2014 roku (*Rynek pracy* 2016b).

Z prezentowanych danych wynika, że sytuacja osób z niepełnosprawnością na rynku pracy (rozumianym wąsko: oferty pracy – bezrobotni) staje się w kolejnych latach coraz lepsza. Analizując krzywą Beveridge'a (rysunek 3) można zauważyć kształtowanie się niekorzystnej sytuacji na rynku pracy w latach 2007-2010 oraz zmiany trendu na korzystny w latach 2011-2014. W pierwszym 4-leciu dla większości kwartałów krzywa przybiera wartość ujemną – jest skierowana prawo i w dół. Natomiast w drugim 4-leciu krzywa przybiera wartość dodatnią – jest skierowana w lewo i w górę. W pierwszej połowie wykresu można zauważyć trzy okresy korzystnej koniunktury dla osób z niepełnosprawnością na rynku pracy: małą, średnią i dużą. Mała miała miejsce między I i II kwartałem 2009 roku (wtedy bezrobocie rejestrowane spadło do poziomu 107 tys., a liczba ofert pracy wzrosła do 5,6 tys.), średnia – między I a III kwartałem 2010 roku (poziom bezrobocia spadł do poziomu 118 tys., a liczba zgłoszonych miejsc pracy wzrosła do 8,6 tys.), a duża – pomiędzy I i III kwartałem 2011 roku (w tym okresie

liczba bezrobotnych zmniejszyła się do 118,9 tys., a pracodawcy zgłosili 11,4 tys. ofert pracy dla niepełnosprawnych). W tych okresach krzywa wyraźnie przybiera wartości dodatnie – wzrasta liczba miejsc oferowanej pracy przy jednoczesnym spadku stopy bezrobocia rejestrowanego.

Rysunek 3. Krzywa Beveridge'a – kształtowanie się ofert pracy i bezrobocia osób z niepełnosprawnościami (kwartalnie) w latach 2007-2014

Źródło: opracowanie własne.

Można jednak zauważyć, że zdarzają się okresy, w których bezrobocie rośnie pomimo wzrostu liczby miejsc pracy. Zgodnie z teorią DMP (model ekonomiczny Diamonda Mortensena oraz Pissaridesa)² jest to sygnał, że coś złego dzieje się z efektyw-

² Powstało wiele teorii poświęconych temu procesowi, ale dopiero model poszukiwań na rynku pracy (tzw. model DMP, od pierwszych liter nazwisk noblistów: Petera Diamonda, Dale'a Mortensena i Christophera Pissaridesa) pozwolił – odwołując się do faktycznych zachowań oraz do zróżnicowania pojedynczych przedsiębiorstw i bezrobotnych – opisać proces odnajdywania się na rynku pracy i trudności z tym związane. Pracodawcy i poszukujący pracy – biorą pod uwagę nie tylko własne oczekiwania, ale także inne procesy na rynku pracy. Zmienne takie jak poziom bezrobocia, czy liczba ofert pracy wpływają bowiem na oczekiwania co do prawdopodobnego czasu poszukiwań. Kluczowym elementem modelu stały się zatem nie tylko płace i produktywność pracowników, ale także parametr mierzący szybkość dopasowań ofert pracy i kwalifikacji bezrobotnych, na który bezpośredni wpływ ma jakość pośrednictwa pracy. Pokazany model pozwala w zbliżony do rzeczywistości i spójny sposób analizować zmiany bezrobocia, wynagrodzeń i ofert pracy. Co więcej, jest narzędziem pozwalającym oceniać, jak na rynek pracy wpływać mogą różne decyzje polityczne mające przeciwdziałać bezrobociu, decyzje instytucji rynku pracy (np. biur pośrednictwa) oraz wahania koniunktury gospodarczej. Dzięki modelowi można łatwo wykazać, że hojniejszy system zasiłków dla bezrobotnych – przy niezmiennych innych uwarunkowaniach – może skutkować wyższym niż konieczne bezrobociem i dłuższym czasem poszukiwania pracy. Z drugiej strony, utrudnianie pracodawcom redukcji zatrudnienia może

nością znajdowania pracowników przez pracodawców. Problem ten ostatnio jest szeroko dyskutowany, gdyż oznacza, że pobudzanie wzrostu gospodarczego może nie doprowadzić do spadku bezrobocia.

6. Wnioski

Analiza treści opracowania daje możliwość sformułowania następujących wniosków:

- 1) Osoby z niepełnosprawnościami są jedną z grup najbardziej w znacznym stopniu narażonych na wykluczenie społeczne, w szczególności z rynku pracy. Kluczowe czynniki ryzyka obejmują: brak wykształcenia lub niskie kwalifikacje zawodowe; niski dochód; konflikty rodzinne; bycie osobą zależną od opieki; problemy szkolne; bariery fizyczne i społeczne; zamieszkiwanie z dala od infrastruktury rehabilitacyjnej oraz technicznej bez barier.
- 2) Za istotną przyczynę wykluczenia osób z niepełnosprawnościami z rynku pracy uznaje się istniejące stereotypy dotyczące ich rzeczywistych możliwości funkcjonowania w sytuacji pracy zawodowej oraz postrzeganie tych osób jako mało produktywnych.
- 3) Istnieje szereg instrumentów służących niwelowaniu lub likwidowaniu barier oraz do walki z wykluczeniem z rynku pracy osób z niepełnosprawnościami. Wśród nich należy wymieścić instrumenty: prawne, interwencyjne, systemowe i fakultatywne. Siłą ich oddziaływania zależy od szeregu czynników – trudnych do jednoznacznego określenia i oszacowania. Niemniej instrumenty te tworzą tarcze, dzięki której osoby z niepełnosprawnościami odzyskują właściwe miejsce wśród społeczeństwa oraz mają szansę konkurować na rynku pracy z osobami sprawnymi.
- 4) Sytuacja osób z niepełnosprawnościami na rynku pracy podlega intensywnym wahanom. Zdaniem wielu specjalistów z dziedziny rehabilitacji zawodowej oraz zatrudniania, rynek ten jest bardzo wrażliwy na zmiany legislacyjne.
- 5) Podstawowe wskaźniki rynku pracy (wskaźnik zatrudnienia, współczynnik aktywności zawodowej, stopa bezrobocia) w porównaniu z osobami sprawnymi, pomimo wyraźnej poprawy, nadal kształtują się niekorzystnie dla osób z niepełnosprawnościami.

skutkować ograniczeniem liczby tworzonych miejsc pracy, gdyż pracodawcy uwzględnią dodatkowe koszty takich utrudnionych zwolnień w rachunku opłacalności każdej nowej oferty pracy.

- 6) Sytuacja osób z niepełnosprawnościami na rynku pracy (rozumianym wąsko: oferty pracy – bezrobotni) staje się z roku na rok coraz lepsza. Krzywa Beveridge’a wyraźnie przybiera wartości dodatnie – wzrasta liczba miejsc oferowanej pracy przy jednoczesnym spadku stopy bezrobocia rejestrowanego. Można jednak zauważyć, że zdarzają się okresy, w których bezrobocie rośnie pomimo wzrostu liczby miejsc pracy.

Literatura

1. Barry B. (2002), *Social exclusion, social isolation and the distribution of income*, w: J. Hills et al. (eds), *Understanding Social Exclusion*. Oxford: Oxford University Press.
2. Bonnel R. (2004), *Poverty Reduction Strategies: Their Importance For Disability*, Disability and Development Team.
3. Department for Education and Schools (2005), *Press Notice: Literacy and Numeracy Standards, 2005*, w: A. Bonner (2006), *Social exclusion and the way out. An individual and community response to human social dysfunction*, John Wiley & Sons Ltd, Chichester.
4. Duffy K. (1995), *Social Exclusion and Human Dignity in Europe*, Council of Europe.
5. Estivill J. (2003), *Concepts and strategies for combating social exclusion: An overview*, International Labour Office, Geneva.
6. *EU Observatory on National Policies to Combat Social Exclusion, Second Annual Report (1991)*, European Commission, Brussels.
7. *EU Observatory on National Policies to Combat Social Exclusion, Second Annual Report (2002)*, Brussels.
8. *Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the Economic and Social Committee and the Committee of Regions: Draft Joint Report on Social Inclusion; Part I – The European Union (2001)*, Commission of the European Communities, COM(2001) 565 final, Brussels.
9. Garbat M. (2012), *Zatrudnianie i rehabilitacja zawodowa osób z niepełnosprawnością w Europie*, Uniwersytet Zielonogórski, Zielona Góra.
10. Giddens A. (2004), *Socjologia*, Warszawa.
11. *Disability and Social Exclusion in the EU – time for change, tools for change (2002)*, Greek National Confederation of Disabled People, European Disability Forum, Athens.
12. Jehoel-Gijsbers G., Vrooman C. (2007), *Explaining Social Exclusion: A theoretical model tested in the Netherlands*, The Netherlands Institute for Social Research/SCP, Hague.
13. Krieger N. (2001), *A glossary for social epidemiology*, Journal of Epidemiology and Community Health, 55.
14. *Narodowa Strategia Integracji Społecznej dla Polski (2004)*, <http://www.mpips.gov.pl/gfx/mpips/userfiles/File/mps/NSIS.pdf> (6.01.2016).
15. Ostrowska A., Sikorska J., Gąciarz B. (2001), *Osoby niepełnosprawne w Polsce w latach dziewięćdziesiątych*, ISP, Warszawa.
16. Paszkowicz M.A. (2009), *Wybrane aspekty funkcjonowania osób z niepełnosprawnościami*, Fundacja Wydawnicza JM, Uniwersytet Zielonogórski.
17. *Rynek pracy (2016a)*, <http://www.niepelnosprawni.gov.pl/p,82,bezrobocie-rejestrowane> (6.03.2016).

18. *Rynek pracy* (2016b), <http://www.niepelnosprawni.gov.pl/p,80,rynek-pracy> (7.01.2016).
19. Silver H., Miller S.M. (2003), *Social Exclusion: The European Approach to Social Disadvantage*, "Indicators", Vol. 2, No. 2.
20. Social Exclusion Unit (2001), *Preventing Social Exclusion: Report by the Social Exclusion Unit*, London.
21. Tsakoglou P., Papadopoulos F. (2001), *Identifying Population Groups At High Risk of Social Exclusion: Evidence form ECHP*, Discussion Paper No 392, IZA, Bonn.
22. Walker A., Walker C., (1997) (eds.) *Britain Divided: The Growth of Social Exclusion In the 1980s and 1990s*, London, Child Poverty Action Group.
23. Yeo R., Moore K. (2003), *Including Disabled People in Poverty Reduction Work: "Nothing About Us, Without Us"*, "World Development", Vol. 31, No. 3.

Akty prawne:

1. Ustawa o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych, t.j. Dz.U. 2011, nr 127, poz. 721.
2. Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 1 sierpnia 1997 r. – Karta Praw Osób Niepełnosprawnych, M.P. 1997, nr 50, poz. 475.

Streszczenie

Niepełnosprawność jako przyczyna wykluczenia z rynku pracy

W artykule przedstawiono przyczyny wykluczania osób z niepełnosprawnościami z rynku pracy. Wśród barier, które utrudniają osobom z niepełnosprawnościami wejście na rynek pracy, należy wymienić przede wszystkim niewydolny system edukacji powszechnej i zawodowej (w tym szczególnie brak dostępu do edukacji i szkoleń zawodowych lub do środków finansowych przeznaczonych na ten cel). Przyczyniają się do tego funkcjonujące stereotypy, czyli sposób postrzegania przez pracodawców niepełnosprawności i samych osób z niepełnosprawnościami. Istnieją różne mechanizmy stosowane do eliminacji barier wejścia osób niepełnosprawnościami na rynek pracy. Przede wszystkim może się to odbywać poprzez instrumenty stosowane w ramach systemu zatrudnienia i rehabilitacji zawodowej. Wśród nich wymienić należy instrumenty: prawne, interwencyjne, systemowe oraz fakultatywne. Zakres ich działania jest różny – zależy od wielu czynników.

Słowa kluczowe: osoby z niepełnosprawnościami, wykluczenie, rynek pracy, zatrudnienie, bezrobocie.

Abstract

Disability as a reason of exclusion from the labour market

The article presents the reasons for excluding people with disabilities from the labour market. Among the barriers that hinder people with disabilities entering the labour market, one should first of all mention inefficiency of the system of general and professional education (especially lack of access to education and vocational training or the funds allocated for this purpose). Functioning stereotypes contribute to that and the way employers perceive disability and persons with disabilities themselves. There are various mechanisms that can be used to eliminate the barriers of entering the labour market by the disabled. Among them one should mention legal, emergency and systematic instruments. Their effect is different - it depends on many factors.

Key words: people with disabilities, exclusion, labour market, employment, unemployment.